

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.2:316.485.26

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.22>

ЗБРОЙНЕ НАСИЛЛЯ: СУТНІСНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ¹

Антон Бадер, Світлана Вовк, Віталій Курило

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Коваля, 3, 36003, м. Полтава, Україна*

У статті наголошується, що повномасштабна агресія росії проти України та інформаційний вплив, що її супроводжував, актуалізували проблему наукового, сутнісно-термінологічного аналізу збройного насилля. Вказується, що розуміння змісту феномену збройного насилля надасть вагомі аргументи у протидії інформаційній агресії російської федерації. Підкреслюється, що розкриття заявленої теми також сприятиме поглибленню й деталізації вивчення процесів, у які була втягнута наша держава з 2014 р. та з 2022 р. а, результативність зазначеного безпосередньо пов'язане з використанням науково аргументованого категоріального апарату.

Наводяться аргументи того, що насилля є характерним для людського середовища. Стримання від нього відбувається не на інстинктивному рівні, а за допомогою соціокультурних факторів, які не є абсолютними. Підкреслюється, що усі прояви цього феномену в суспільстві концентруються в явищі соціального насилля, з якого на основі причетності до державної влади виводиться поняття політичного насилля. Констатовано, що межі розуміння як соціального, так і політичного насилля є наразі досить дискусійними. У науковій літературі виявляються підходи, які як абсолютизують насилля, так і звужують вплив зазначеного явища до мінімуму.

На думку авторів, найважливішим критерієм для класифікації насилля є використання в цьому процесі зброї. Вони стверджують – немає жодних сумнівів, що збройне насилля є насиллям. Запропоновано вважати основною метою більшості неозброєних видів соціального та політичного насилля – запобігання озброєним формам протистояння. Збройне насилля автори статті вважають явищем політичним – особливим засобом та методом соціально-політичного протиборства, граничним ступенем примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування. З огляду на сутність та види державного суверенітету, з яким прямо пов'язане існування політичної системи, пропонується класифікувати збройне насилля на внутрішнє та зовнішнє, що має певні, названі у статті, види.

Ключові слова: насилля, соціальне насилля, політичне насилля, збройне насилля, види збройного насилля.

Повномасштабна агресія росії проти України та інформаційний вплив, що її супроводжував, актуалізували проблему наукового, сутнісно-термінологічного аналізу збройного насилля. Розуміння сутності збройного насилля, категорії, що вочевидь об'єднує такі феномени як, війну, воєнний конфлікт, тероризм, громадянську війну тощо, надасть вагомі аргументи у протидії інформаційній агресії російської федерації. Розкриття заявленої теми також сприятиме поглибленню й деталізації вивчення процесів, у які була втягнута наша держава з 2014 р. та з 2022 р. Зрозуміло, що результативність зазначеного безпосередньо пов'язано з використанням науково аргументованого категоріального апарату. Окрім того, все це

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

наддасть додаткові можливості в розробці інформаційної складової програм реінтеграції окупованих територій після перемоги та відновлення територіальної цілісності України.

Окремі аспекти досліджуваної теми висвітлено у працях Л. Гумпловича [1], М. Вебера [2], Х. Арндт [3], Д. Галтунга [4], Т. Гарра [5], А. Бобрової [6], О. Балацької [7], О. Меженської та С. Вовк [8] та ін. Сутність феноменів «насилля», «соціальне насилля» та «політичне насилля», що дозволяють поглибити аналіз заявленої проблеми, можна знайти у словниках і довідковій літературі [9; 10; 11; 12]. Однак, комплексної роботи, присвяченої сутнісно-термінологічному аналізу такого феномену як «збройне насилля» наразі не існує.

Розкриття сутності поняття «збройне насилля» вимагає аналізу такого базового поняття як «насилля». Зрозуміло, що насилля серед людей з'явилося набагато раніше держави та політичної системи як організації суспільства. Зазначимо, що насилля в середині одного виду характерне й для тваринного світу. Однак, за даними низки антропологів, саме в середовищі протолодей зі своїми біологічними особливостями насилля багато важило в еволюції людства до сучасного типу. Уважаємо, що ці особливості мають велике значення й сьогодні, проте вже на більш масштабному рівні.

Узагальнивши результати наукових розвідок зоопсихологів, видатний натураліст К. Лоренц прийшов до висновку, що граціальний австралопітек, родоначальник сімейства гомінідів, був обмежений у природніх орудитах убивства й, відповідно, не мав надійного механізму інстинктивного гальмування агресії – саме того, що запобігає самознищенню у високорозвинених хижаків, наприклад, левів [13]. Продовжуючи це положення, слід зазначити, що в гомінідів популяціоцентричний інстинкт спочатку був слабким, а інтелект, що стрімко розвивався, взагалі остаточно його нівелював.

У зазначених умовах стада *Homo habilis* (людина уміла), що, з одного боку, уже не мали природніх механізмів гальмування внутрішньовидової агресії, а з іншого – мали потужні інструменти для вбивства собі подібних, були фактично приречені та йшли шляхом самознищення. Так, гострим іклам лева протистоїть міцна шкіра суперника (за винятком випадків, коли дорослі представники вбивають чуже потомство). Череп гомініда, навпаки, легко пробивається каменем, палицею або гострою кісткою [14, с. 8]. Унаслідок лише деяким зі стад *Homo habilis* (можливо, єдиному) пощастило вижити, що поклато початок новому етапу еволюції людства.

Спираючись на результати досліджень в археології, етнографії, психології та нейрофізіології, низка вчених ці еволюційно важливі зміни пов'язує з клінічними зрушеннями в психіці ранніх гомінідів, у порівнянні з їхніми тваринними предками. Справді, за умови невідповідності інстинктивного гальмування штучними можливостями та знаряддями агресії баланс міг бути відновлений тільки завдяки позаприроднім, соціально-психологічним регуляторам поведінки [15; 16; 17].

Вказані протиприродні регулятори сформувались і закріпились у стадах протолодей, де переважали психастеніки з порушенням генетично закріплених форм поведінки та надзвичайною пластичністю мозку [15; 16]. Ці особливості почали формувати зачатки анімістичного мислення, а неприродньо розвинена уява сприяла становленню страхів щодо мертвого тіла та приписування йому властивостей живого. Померлий сородич ставав об'єктом найінтенсивніших фантазій і страхів, оскільки від нього очікували непередбачуваних, обов'язково, лихих дій. Зазначимо, що подібні уявлення, доповнені «компенсаторною некрофілією», простежуються й у сучасних тубільців [17, с. 98]. Ще одним доведенням названої позиції є розповсюджені ритуали щодо мертвих (наприклад зв'язування ніг) та недоцільна, з біологічної точки зору, турбота стосовно хворих та поранених сородичів у стадах ранніх людей.

На основі наведених фактів, можна стверджувати, що невротичний страх перед мстивим мерцем був першим штучним обмежувачем внутрішньогрупових убивств. Некрофобія втримала ранніх гомінідів від самознищення й стала тим зерном, з якого з плином часу зросло розгалужене дерево духовної культури людства. Фактично протиприродна легкість взаємних убивств, не компенсована відповідним інстинктивним гальмуванням, задала лейтмотив соціальної історії. Життєздатність гомінідів зокрема, звичайно, і неоантропів (*Homo sapiens*) багато в чому залежала від того, наскільки інструментальні можливості врівноважувались штучними механізмами стримування агресії [17, с. 98–101].

З огляду розкриття поставленої проблеми, а саме пошуку сутності збройного насилля, важливими є декілька висновків. По-перше, за названих причин людина не має інстинктивних запобіжників внутрішньовидового насилля. По суті, для нас є характерною легкість взаємних убивств, запобіжником тут виступає не інстинкт, а норми духовної культури. На нашу думку, зазначені культурні стопори не можуть бути абсолютними. Вони, на відміну від інстинктивних, спрацьовують не в усіх ситуаціях та стосовно не всіх індивідів. По-друге, інструментальні можливості насилля мають бути врівноважені відповідними штучними механізмами стримування агресії. А, отже, поява якісно нових знарядь убивства, за умови неналежного рівня духовної культури, неодноразово призводила до сплесків збройного насилля у світі.

Так, якщо заборона міжособистісного насилля з періоду дикості й до сьогодні закріплена в культурах практично усіх народів світу, то міжплемінне насилля допускалось. З кардинальною зміною суспільних взаємовідносин, пов'язаних з появою ранніх держав насилля почало використовуватись як знаряддя для реалізації волі на внутрішньодержавному та міждержавному рівнях. У подальшому, з ускладненням соціальної та політичної системи й появою та розвитком правової, знаряддя нав'язування волі стають більш різноманітними. Узагальнено їх можна звести до поняття «соціальне насилля». На нашу думку, задля розширення розуміння сутності насилля та виявлення значення збройного насилля, важливим є аналіз здобутків учених, які досліджували більш глибоке поняття соціального насилля.

Насилля як наукова категорія почала оформлюватись лише в другій половині XIX ст. Л. Гумплович, Є. Дюринг та К. Каутський уважали насилля першорядним чинником у всіх соціально-політичних явищах та процесах як минулого, так і сучасності. По суті, напрацювання названих авторів перетворили вчення про насилля на наукову теорію. Так, Л. Гумплович стверджує: «Історія не надає нам жодного прикладу, де б держава виникала не за допомогою акту насилля, а як-небудь інакше. Крім того, це завжди було насиллям одного племені над іншим. Воно полягає в тому, що держава сконструйована як панування сильного над слабким та визнає такий стан владарювання даними самою природою» [1, с. 373].

Продовжували та розвивали цю концепцію класики марксизму, зокрема Ф. Енгельс, а згодом і В. Ленін. Сутність марксистського вчення полягала в боротьбі протилежностей. Так, розвиток природи, суспільства та пізнання відбувався, на думку представників цієї школи, як зіткнення різних полярностей. Додамо, що вже згадуваний нами К. Лоренц уважав агресію та насилля віковою захисною й адаптивною властивістю як тварин, так і людей [13]. На Заході розвиток указаних теоретичних позицій до другої половини XX ст. склав основу окремої наукової дисципліни під назвою «валеїнсологія», у межах якої насилля вивчається за соціологічним, психологічним, юридичним та міжнародним напрямками.

Німецько-американська дослідниця Х. Арендт указує на важливу деталь у сфері аналізованого феномену. А саме на те, що насилля за своєю природою є не більше ніж знаряддя; як усякий засіб, воно незмінно потребує наявності певної скеровувальної мети,

що є одночасно і його виправданням. Подібне розуміння, однак із зосередженням уваги на економічному факторі, простежується в роботах Ф. Енгельса. На думку автора, насилля є засобом, а метою, навпаки, є економічна вигода [3].

Розповсюдженою у науковій літературі є вузьке й широке трактування соціального насилля. Вузьке, поширене в повсякденному житті, розуміння насилля зводиться до фізичного та економічного тиску, і виявляється у тілесних ушкодженнях, убивствах, крадіжках, псуванні майна тощо. Насилля, у широкому розумінні, є обмеження особистісного розвитку шляхом створення зовнішніх перешкод – фізичних, інституційних, інформаційних тощо.

Деталізуючи насилля у широкому розумінні слід зауважити, що воно руйнує суспільну комунікацію та її загально визнані підстави, що концентруються в традиціях, звичаях, праві та інших формах культури. Акт насилля це порушення договору, норми, правила, як односторонній вихід за усталені рамки комунікації. Індивід, який здійснює насилля щодо того, на кого спрямовані його дії, перетинає певну межу, яку вони раніше зобов'язались не порушувати. Ліквідація людської комунікації у зв'язку із використанням насилля є тотальним процесом, у межах якого одні індивіди, групи людей або спільноти нав'язують себе, свою мету іншим заради підкорення їх собі. Водночас формується переконання, що перші є кращими за інших і мають право так учиняти [14, с. 11].

Зазначимо, що існує безліч понять насилля, які розробляються багатьма вченими – представниками психологічної теорії агресії, етики, кримінального права, теорії держави тощо [8; 9; 10; 11; 12]. Під час системного вивчення цих понять окреслюються дві основні групи чинників з домінуючими або фізично-психологічними, або всеосяжними структурними характеристиками. Психологи трактують насилля як безпричинну, імпульсивну, ірраціональну, непомірну агресію. Однак подібні визначення є неповними та дискусійними: вони не охоплюють змісту поняття в усій його повноті, а скоріш ідентифікують конкретний вид насилля. Правознавці та політологи розуміють насилля переважно як державний вплив (що спирається на право й обмежений правом) та як дію, спрямовану на навмисне нанесення шкоди. На сьогоднішній день суспільствознавцями ведеться пошук третього поняття насилля, що стало б більш операційним і точним. Таким можна вважати поняття так званого системного насилля, що показує місце насилля в соціальній системі засобами соціологічної теорії [18, с. 97].

Так, якщо йти шляхом, який окреслив основоположник структурно-функціонального напрямку Т. Парсонс, можна припустити, що носієм насилля є сама соціальна система. Продовжуючи цю думку, ми вважатимемо систему комунікацій соціальною системою (Н. Луман), яка доступна спостерігачеві лише через дію. Комунікація сама керує собою й за допомогою асиметризації відтворює себе. Тоді насилля можна розглядати як комунікацію дій або реакцію на дії. Інакше кажучи, насилля вбудоване в систему суспільства й само собою є не що інше, як система. Слід додати, що в економіці, науці, мистецтві, релігії комунікація здійснюється, як правило, без застосування насилля. У політичній підсистемі спостерігається дещо інша ситуація. Тут очевидна постійна загроза застосування насилля. Одночасно влада шукає шляхи своєї легітимації не через приведення в дію загрози насилля, а через комунікацію [18, с. 97].

Очевидно, що в зазначених тезах окреслилось певне протиріччя. Так, насилля розуміється як комплексне явище, вбудоване в соціальну систему. Одночасно зазначається, що культура – правова, економічна – та певною мірою навіть політична система спрямовані на виключення насилля, його заміну іншими механізмами. На нашу думку, розв'язання зазначеного протиріччя полягає в деталізації сутності певних структурних компонентів

аналізованого феномену. На даному етапі нашої розвідки можемо однозначно констатувати те, що частиною широкого поняття «соціальне насилля» є також досить широке явище політичного насилля. Тож перед нами стоїть завдання з'ясувати сутність політичного насилля і виявити його види.

Для пошуку сутності такого феномену, як політичне насилля, актуальними є результати розвідок Х. Арендт. Дослідниця уважала що, за грецькою та римською традиціями, які заклали основу Західної цивілізації, влада ототожнювалась не з силою, а з правом і законом та була спрямована на нівелювання панування одного індивіда над іншим. Безпосередньо для греків політика асоціювалася зі свободою від тиранів. Отже, основою відносин панування та підпорядкування є зовсім не насилля [3].

Цілком зрозуміло, що марксизм відстоює кардинально протилежну позицію та зосереджує увагу на ролі насилля в політичній сфері й вважає несправедливі економічні відносини його першопричиною. В. Ленін розширює роль зазначеного феномену та стверджує, що кожна держава є застосуванням насилля, різниця полягає лише в тому, застосовується це насилля проти експлуатованих чи проти експлуататорів. З подібних позицій розглядав насилля й М. Вебер. Дослідник вважав, що на ньому ґрунтується будь-яка держава. У вказаному контексті він писав, що держава «є відносинами панування людей над людьми, що спирається на легітимне ... насилля як засіб» [2].

З аналізу наведених позицій розуміння сутності політичного насилля стає очевидною строкатість підходів до цієї проблеми, що ускладнює формулювання терміну аналізованого явища. Наведемо декілька поширених дефініцій. Л. Левченко у своєму визначенні політичного насилля вважає головним примус. Так, на думку дослідника: «Політичне насилля – це примус, що використовується як засіб нав'язування волі суб'єкта з метою заволодіння владою, насамперед державною, її використання, розподілу, захисту» [19, с. 18]. Підсумовуючи значний аналіз сутності та дефініцій політичного насилля, О. Балацька зазначає, що «... насилля є інструментом досягнення політичних цілей. І саме в цьому сенсі воно є універсальним і, певною мірою, затребуваним будь-якою владою» [7, с. 39]. На наш погляд, захоплення державної влади є основною метою, а боротьба за допомогою політичного насилля – засобом досягнення цієї мети.

З метою деталізації сутності політичного насилля та виявлення місця збройного насилля як його компонента, проаналізуємо наявні типології цього феномену. Так, один із найбільш відомих дослідників політичного насилля Д. Галтунг поділяє його на три великих типи: пряме, структурне та культурне. Пряме насилля має точного адресата та конкретно визначене джерело його походження. Структурне вбудовано в соціальну систему. «Людей не просто вбивають за допомогою прямого насилля, але також їх убиває соціальний лад», – зазначав Д. Галтунг. Основне завдання культурного – легітимація та легалізація перших двох типів насилля [4, с. 34–38].

Т. Гарр концентрує увагу на внутрішньополітичному рівні, його класифікація бере за основу державницький критерій. Вчений виділяє насилля, реалізоване державою та її компонентами, і насилля мас і класів. Насилля держави він зводить до використання сили для запобігання відхилень у поведінці громадян та підтримання внутрішнього спокою. Насилля мас та класів поділяється на:

– заворушення – відносно спонтанне, неорганізоване політичне насилля зі значною участю мас (страйки із застосуванням насилля, бунти, локалізовані повстання тощо);

– змови – добре організоване політичне насилля з обмеженим числом учасників (організовані політичні замаху, тероризм, партизанські війни невеликого масштабу, закоти, повстання, перевороту);

– внутрішні війни – добре організоване політичне насилля з широкою участю мас, націлене на знищення режиму або руйнування держави та супроводжуване систематичним насиллям (зокрема широкомасштабний тероризм, партизанську війну та революцію) [5, с. 11].

Поширеною в науковій літературі є класифікація П. Вілкінсона. Дослідник типологізує насилля з огляду на масштаб та інтенсивність цілей і завдань. Відповідно до першого критерію автор поділяє цей феномен на:

- масове, куди належать бунти та вуличне насилля, збройне повстання й опір, революцію та контрреволюцію, державний або масовий терор і репресії, громадянські війни;
- політичне насилля невеликих груп. До цієї категорії увійшли ізольовані акти саботажу або атаки на власність, окремі спроби політичних убивств, війна політичних банд, політичний тероризм, партизанські рейди на території іноземних держав.

Відповідно до другого критерію політичне насилля було поділено на:

- внутрішньокомунальне (захист групових інтересів у конфлікті з ворожими етнічними та релігійними групами);
- протестне (вияв люті та протесту, і може використовуватися для того, щоб переконати уряд виправити недоліки);
- преторіанське (використовується для насильницьких змін в уряді);
- репресивне (має на меті придушення реальної або потенційної опозиції);
- супротивницьке (перешкоджає урядовій владі);
- терористичне (має на меті залякування жертв для досягнення політичних цілей);
- революційне та контрреволюційне (мета – або знищити конкретну політичну систему, або її захистити);
- війна (досягнення політичних цілей засобами воєнної перемоги над супротивником) [20, с. 14].

Уважає, що типології П. Вілкінсона не вистачає чіткості в розмежуванні окремих видів політичного насилля. Так, за ознакою цілей не зрозумілі підстави розведення преторіанського та супротивницького, репресивного та контрреволюційного насилля.

З аналізу вищенаведених типологій стає очевидно, що їх автори взяли в якості основи і схожі, і досить різні критерії. Ця ситуація призвела до того, що одні класифікації перетинаються, а інші взаємовиключають одна одну. Узагальнивши різні класифікації, можна виокремити такі види: за сферою дії (внутрішньодержавне та міждержавне); щодо пов'язаності суб'єктів насилля з державною владою (державне та недержавне); за ступенем організованості (стихийне та структуроване); за кількістю учасників (індивідуальне, колективне, масове); за джерелом ініціативи (оборонне та агресивне); за масштабом (одиничне й масове); за інтенсивністю (високе, середнє й низьке); за соціальною характеристикою суб'єкта насилля (соціально-класове, етнічне, релігійне); за спрямованістю та глибиною соціальних наслідків (реформістське, радикальне, консервативне); за способами дії на об'єкт (демонстративне й інструментальне); за використовуваними засобами (збройне та неозброєне).

Існують класифікації, в яких провідним критерієм розподілу політичного насилля на види є форма його реалізації. На цій основі розрізняють збройне та неозброєне насилля. До неозброєного належать страйки, демонстрації, мітинги (з боку громадян конкретної держави) і такі насильницькі дії, як обмеження та заборона діяльності громадських об'єднань і рухів, введення надзвичайного стану тощо (з боку держави). Так, А. Боброва поділяє політичне насилля на дві основні категорії – традиційне й нетрадиційне. На думку авторки, у традиційному використовується фізичний примус, щоправда, до нього вона зараховує

лише тероризм та локальні етнічні війни. Нетрадиційне – зводиться до символічного, інформаційного, психологічного насилля, а також консцієнтальної війни, що реалізується без використання фізичного примусу [6, с. 12].

На нашу думку, класифікація політичного насилля за критерієм застосування зброї є цілком виправданою. Наведений вище аналіз сутності політичного насилля демонструє, що дослідники визначають масштаби цього явища кардинально по-різному. Певні автори вочевидь перебільшують його роль у функціонуванні суспільства, розглядаючи політику або переважно як сферу насилля, або взагалі цілком виводячи її з насилля.

Натомість, згідно з договірною теорією, яка є основою багатьох сучасних концепцій та навіть державних доктрин, внутрішнє політичне насилля виступає, по суті, усвідомленим самообмеженням членів державноорганізованої громади. Справді, перебуваючи в певній державі, ми не відчуваємо повсякчасного й тотального насилля над собою. Очевидно, що даний феномен суттєво залежить від форми політичного режиму. Однак ми стверджуємо, що навіть в недемократичних країнах населення не відчуває постійного тотального насилля над собою. Згідно теорії Д. Істона, що стала класичною, на вході в політичну систему існує як імпульс-вимога, так і імпульс-підтримка, без якого вона також функціонувати не може. До цього слід додати, що громадяни поведуться правомірно внаслідок усвідомленого вибору, конформізму й лише частина – через страх бути покараним [20, с. 15, 16].

Загалом, ми не маємо на меті вдаватися до полеміки, яка триває вже понад сто років, щодо ролі насилля в суспільстві. Однак акцентуємо на одній дуже важливій у розрізі нашого дослідження деталі. Попри дискусійність феномену соціального та політичного насилля ні в кого не виникає сумнівів, що збройне насилля є справді насиллям. Незаперечним є також те, що збройне насилля суттєво впливає і на функціонування, і на зміну політичних систем. Відповідно, збройне насилля слід характеризувати як граничну, найбільш жорстку, форму політичного насилля. Проте ми висловлюємо гіпотезу, що багато видів соціального, економічного, психологічного, озброєного політичного насилля спрямовані на недопущення збройного насилля, на вирішення порушених проблем без його застосування. Згідно з цією логікою, збройне насилля – виступає своєрідним антиподом до всіх інших його форм.

Теоретична розробленість такого феномену, як збройне насилля, в науковій літературі вкрай обмежена. Серед робіт, які присвячені не окремим видам, а безпосередньо пошуку сутності досліджуваного явища, є лише напрацювання деяких науковців країни-агресора. Ці матеріали ми проаналізували у своїх попередніх розвідках [14; 21]. Виходячи із проведеного аналізу можна зазначити, що основною формою політичних конфліктів є збройне насилля. Його можна розуміти як особливий засіб та метод соціальної боротьби, граничний, найбільш жорсткий, спосіб примусу іншої сторони шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування. Цей вид насилля виступає специфічною формою примусу з використанням спеціальних матеріальних пристроїв і засобів, які застосовуються для фізичного знищення живої сили супротивника, його техніки, озброєння та відповідних об'єктів [21, с. 45].

Отже, збройне насилля слід оцінювати як граничну форму та засіб політичного насилля, що являє собою найвище втілення соціального насилля. Виявляється воно в політичній сфері, основним змістом якої є захоплення, утримання та використання політичної влади, досягнення політичного панування, регулювання та всебічний вплив на економічні, соціальні, духовні та інші явища й процеси.

На нашу думку слід зауважити, що згадки про насилля в історичних джерелах, починаючи із найдавніших, в більшості випадків були пов'язані з волею та діями можновладців.

Тобто фактично, використання насилля в різних його проявах є прерогатива того, хто займає панівне становище в суспільстві, кому належить влада, право та можливість управляти іншими. Відповідно, з моменту свого зародження збройне насилля набуло й носило виражений політичний характер і, як правило, підкріплювалося відповідним правовим обґрунтуванням та виправданням. Наведену тезу вважаємо досить важливою, оскільки на цій основі ми конкретизуємо аналізований феномен та відмежовуємо його від інших видів насилля, зокрема, кримінального.

Також цілком зрозуміло, що насилля взагалі та збройне зокрема є явищем історичним. Досліджуваний нами феномен проявляється в адекватних сучасності формах, які з часом продовжують зазнавати модифікацій. Отже, з огляду на вищезазначене, цілком стає зрозуміло, що на вибір конкретних видів та форм збройного насилля впливають поставлені цілі та завдання, характерні внутрішньодержавні або міжнародні умови, співвідношення сил та засобів; економічні, соціальні, демографічні, військові та інші чинники.

Описати внутрішню структуру збройного насилля можна за аналогією з правовідносинами, власне, як механізм взаємодії певних елементів. Це сукупність суб'єктів (осіб, груп, об'єднань та інших соціально-політичних інститутів); об'єкт насилля; установлений порядок (процедури) дій щодо застосування насилля; конституційно-правові та концептуальні (доктринальні) підстави застосування збройного насилля. Слід додати, що, з одного боку, даний механізм є важливим структурним компонентом політичної системи суспільства. З іншого – сам є чітко визначеною системою взаємодії певних елементів.

Метою збройного насилля можна називати уявний суб'єктом кінцевий результат своїх дій з примусу протилежної сторони діяти відповідно до своїх соціально-політичних інтересів. Зрозуміло, що мета збройного насилля має прямий та безпосередній зв'язок з причинами, які провокують політичний конфлікт та застосування зброї для його вирішення.

У проаналізованих нами раніше дослідженнях фігурує наступна теза: «З урахуванням того, що насилля однозначно передбачає участь у ньому як мінімум двох сторін, то відбувається це так, що одна з них ініціює застосування збройного насилля, а інша вживає у зв'язку з цим відповідних заходів. Тобто цілі, переслідувані ними, об'єктивно стають протилежними, а використовувані при цьому засоби та методи можуть бути аналогічними. Отже, сторона, що ініціює насилля, однозначно виступає в якості його суб'єкта, а контрсторона, що піддається цьому насильству, може бути визнана його об'єктом» [14, с. 27].

Однак ми категорично не погоджуємось із наведеним положеннями. Так, з позиції юридичної науки, якщо вважати збройне насилля певним видом правовідносин, обидві сторони виступатимуть як суб'єкти. Об'єктом, у свою чергу, буде виступати те, з приводу чого виникає конфлікт – територія, надра, геополітичний статус, етнічні або релігійні протиріччя тощо. З погляду політології, суб'єктом політики є свідомий, дієвий учасник політичного процесу. Значною мірою громадяни, їх об'єднання, уряди та навіть держава загалом можуть виступати об'єктом політики за умови неусвідомленої участі в ній, будучи жертвою маніпуляцій, обману та самообману. Однак навіть з урахуванням сьогоденної специфіки ведення війн, де жертва певний час не розуміє, що проти неї здійснюється агресія, рано чи пізно усвідомлення ситуації все одно відбувається. Отже, підбиваючи підсумки зазначеного, резюмуємо, що всі сторони конфлікту ми вважатимемо суб'єктами збройного насилля, а об'єктами виступатимуть вищепераховані елементи.

До суб'єктів збройного насилля, на нашу думку належать: індивіди, великі та малі соціальні спільноти (соціальні групи, класи, нації, конфесії); політичні інститути (держави, міжнародні організації, політичні партії тощо). Відповідно статусу, ці суб'єкти

можуть бути інституційними (формальними), до яких належать посадові особи, державні органи, а також неінституційними (неформальними) – громадські діячі, масові громадські організації, рухи тощо, зокрема й злочинні формування. Залежно від місця та ролі в ухваленні воєнно-політичних рішень, можна виділити суб'єктів, які вирішують, до числа яких належать глави держав та урядів, парламентів, військові відомства (міністерство оборони, генеральний штаб, об'єднане командування тощо); дорадчих (ради національної безпеки, консультанти, радники, групи тиску та лобі); здатних забезпечити (наукові та інформаційні центри та організації тощо).

Рухаючись за вказаною логікою можна стверджувати, що безпосередні учасники збройних формувань не є суб'єктами збройного насилля, оскільки вони формуються та організовуються так званими основними суб'єктами тієї чи іншої політичної дії та виступають у їхніх руках як засіб збройного насилля, а не як суб'єкт.

Відповідно до засобів збройного насилля слід зарахувати спеціально створені суб'єктом насилля збройні формування, а також усе озброєння, яке знаходиться в нього – зброя, бойова техніка та спеціальне обладнання. Ці засоби можна поділити на дві групи: державні, або формально-офіційні, та недержавні, або неофіційні. Перші можна вважати законними та легітимними. Друга група – незаконні, нелегітимні, оскільки формально вони не мають зв'язку з державою, її волею, вираженою в законах. Слід додати, що постійна потенційна можливість застосування збройного насилля провокує необхідність створення та функціонування належних сил та засобів, сукупність яких утворює військову організацію держави та суспільства. Зрозуміло, що основу цієї організації становлять збройні сили, які виступають, з одного боку, дієздатним суб'єктом збройного насилля, з іншого – його домінуючим засобом.

Методами збройного насилля слід уважати основні прийоми та способи застосування вищезазначених засобів. Ці методи можна поділити на два види:

– безпосереднє збройне насилля як відкрите й пряме застосування засобів збройної боротьби;

– опосередковане збройне насилля, що не передбачає відкритого та прямого впливу.

Зрозуміло, що в другому випадку маємо справу із загрозою застосування насилля. Сюди належить приведення збройних сил держави в повну бойову готовність, проведення великих військових навчань та маневрів, створення в безпосередній близькості з державним кордоном контрсуб'єкта військових баз або зосередження великих військових формувань, безпосередня присутність певного військового контингенту на території іноземної держави, проведення розвідувальних та подібних операцій і заходів.

Аналіз внутрішньої структури та сутності збройного насилля дозволяє сформулювати визначення цього феномену. Так, збройним насиллям слід вважати особливий засіб та метод соціально-політичного протиборства, граничний, найбільш жорсткий, ступінь примусу супротивної сторони та підпорядкування її своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування.

Виходячи із проведеного аналізу можна стверджувати, що збройне насилля акумулює в собі здатність та можливість держави як основного соціально-політичного інституту ставити перед суспільством завдання й вирішувати їх. Зрозуміло, що першочерговими серед них є ті, що пов'язані із забезпеченням державного суверенітету й національної безпеки. Відповідно, простежується безпосередній зв'язок між державним суверенітетом та збройним насиллям. Так, нездатність держави подолати негативні наслідки, викликані застосуванням збройного насилля, свідчать про недостатню самостійність, незалежність державної влади. На наш погляд, ці положення дозволяють

класифікувати аналізований феномен. Як відомо, державний суверенітет поділяється на внутрішній і зовнішній. А отже, ми пропонуємо збройне насилля поділити на два великі види – внутрішнє та зовнішнє.

Щодо типологізації зазначених видів на більш конкретні, цілком логічно використати вже наявні системи класифікацій, виключивши з них ті, що реалізуються без застосування зброї. Так, узагальнивши наведений вище матеріал, щодо внутрішньодержавного насилля доречним буде назвати наступні види:

- бунт, у нашому випадку із застосуванням зброї;
- повстання, що має, на відміну від бунту, організований, більш масовий та відкритий характер;
- політичні зіткнення, до яких, на наш погляд, може належати й збройний заколот;
- державний переворот, а також путч, якщо акція організована та реалізована військовими;
- громадянська війна, як одна з найбільш масштабних форм внутрішньодержавного насилля, що має високоінтенсивний, тотальний та, як правило, довготривалий характер;
- партизанська війна, що ведеться, на відміну від громадянської війни, невеликими загонами;
- тероризм;
- репресії та терор як одностороннє насилля з боку держави.

Однак, з цієї класифікації, на нашу думку, слід вилучити тероризм. По-перше, він найчастіше виявляється на міжнародному рівні. По-друге, усередині держави терористичні акції можна розглядати як форми реалізації інших, зазначених вище видів внутрішнього збройного насилля. Дискусійною проблемою є також виокремлення партизанської війни в самостійну категорію. Спираючись на наші попередні дослідження цілком обґрунтованим є розгляд партизанської боротьби як форми громадянської війни [22, с. 73–74]. Уважаємо, що партизанський рух може бути елементом як громадянської, так і звичайної війни, що розглядається нами як вид зовнішнього збройного насилля. Водночас до наведеної класифікації слід додати революцію як масштабну та впливову на політичну систему форму внутрішньодержавного збройного насилля.

До зовнішнього, міжнародного, збройного насилля, на нашу думку, належить:

- війна в різних проявах та видах;
- воєнний конфлікт;
- агресія;
- міжнародний тероризм;
- геноцид як найбільш масштабна форма одностороннього збройного насилля проти національних, етнічних, расових або релігійних груп [21, с. 47].

Таким чином, усі прояви насилля в людському середовищі можна визначити терміном «соціальне насилля». З цього феномену, на основі причетності до державної влади, виводиться поняття політичного насилля. Межі розуміння як соціального, так і політичного насилля є досить розмитими. Частина науковців, абсолютизує насилля, а частина звужує вплив зазначеного явища до мінімуму. Однак очевидно, що збройне насилля є безумовно насиллям. Характеризуємо його як явище політичне – особливий засіб та метод соціально-політичного протистояння, граничний ступень примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування. З огляду на види державного суверенітету, ми класифікуємо збройне насилля на внутрішнє та зовнішнє. Аналіз сутнісних характеристик кожного з названих видів може стати основою для наших подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Gumplowicz L. The general doctrine of the state. Anthology of socio-political thought: in 2 volumes. K., 2001. Vol. 1. S. 224-495.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – Київ: Основи, 1998. – 534 с.
3. Arendt, H. On Violence. Harcourt Brace & Company, 1970. 106 p.
4. Галтунг Д. Культурне насилля. *Соціальні конфлікти : експертиза, прогнозування, технології вирішення*. 1995. Вип. 8. С. 34-38.
5. Gurr T. Why Men Rebel. Princeton : Princeton University Press, 1974. Vol. XI. 11 p.
6. Боброва А. Г. Основні форми сучасного політичного насилля : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2005. 19 с.
7. Балацька О. Б. Політичне насилля як політико-культурний феномен : специфіка, детермінація, тенденції : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 385 с.
8. Меженська О. В., Вовк С. О. Державний переворот : насильницький спосіб переформування влади : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 232 с.
9. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т.3 : Історія державного управління. С. 537-539.
10. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
11. Ткач О. І., Костів П. Р. Політологія. Термінологічний словник : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2012. 196 с.
12. Шляхтун П. П. Конституційне право : слов. термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
13. Lorenz K. Aggression (so-called evil). K. : Progress-Univers, 1974. 389 p.
14. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.
15. Pfeiffer J. E. The creative explosion. An inquiry into the origins of art and religion. N. Y. : Harper and Row, 1982. 299 p.
16. Meyer A. The function of ideology in the Soviet political system. *Soviet Studies*. 1966. Vol. 17. № 3. P. 274-279.
17. Nazaretyan A. Fear of the dead as a factor in social selforganization. *Journal for the Theory of Social Behavior*. June 2005. V.35. № 2. P. 97-151.
18. Бадер А. В. Сутнісні основи збройного насилля крізь призму феномену соціального насилля. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. № 1-2. С. 93-101.
19. Левченко Л. О. Політичне насилля як різновид тиску у владних структурах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Політологія*. Миколаїв, 2008. Т.79. Вип. 66. С. 18-21.
20. Бадер А. В. Збройне насилля як вид політичного насилля. *Політикус. Науковий журнал*. 2020. Вип. 1. С. 12-17.
21. Бадер А. В. Поняття та класифікація збройного насилля як суспільно-політичного феномену. *Політикус. Науковий журнал*. 2020. Вип. 2. С. 44-48.
22. Вовк С.О. Форми громадянської війни. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр.* Вип. 145/2014. Серія : Політологія. Севастополь, 2014. С. 73-76.

ARMED VIOLENCE: SUBSTANTIVE AND TERMINOLOGICAL ANALYSIS**Anton Bader, Svitlana Vovk, Vitalii Kurylo***SU "Lugansk Taras Shevchenko National University"**Koval str., 3, 36003, Poltava, Ukraine*

The article emphasizes that Russia's full-scale aggression against Ukraine and the informational influence that accompanied it actualized the problem of scientific, substantive and terminological analysis of armed violence. It is indicated that understanding the content of the phenomenon of armed violence will provide strong arguments in countering the informational aggression of the Russian Federation. It is emphasized that the disclosure of the stated topic will also contribute to deepening and detailing the study of the processes in which our state has been involved since 2014 and since 2022, and the effectiveness of the above is directly related to the use of a scientifically substantiated categorical apparatus.

Arguments are given that violence is characteristic of the human environment. Restraint from it doesn't occur at the instinctive level, but with the help of socio-cultural factors, which aren't absolute. It is emphasized that all manifestations of this phenomenon in society are concentrated in the phenomenon of social violence, from which the concept of political violence is derived based on the involvement of state power. It was established that the boundaries of understanding both social and political violence are currently quite debatable. In the scientific literature, there are approaches that both absolutize violence and reduce the impact of this phenomenon to a minimum.

According to the authors, the most important criterion for the classification of violence is the use of weapons in this process. They argue that there is no doubt that gun violence is violence. It is suggested that the main goal of most unarmed types of social and political violence is to prevent armed forms of confrontation. The authors of the article consider armed violence to be a political phenomenon – a special means and method of socio-political confrontation, the extreme degree of coercion of the opponent and subjecting him to his will through the use of armed force or the threat of its use. Given the essence and types of state sovereignty, with which the existence of the political system is directly related, it is proposed to classify armed violence into internal and external, which has certain types named in the article.

Key words: violence, social violence, political violence, armed violence, types of armed violence.